

B. BERNÁT ISTVÁN

JOGSÉRTÉSEK A KOALÍCIÓS IDŐSZAKBAN

PALASIK MÁRIA: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000, Napvilág, 347 o.

A Politikatörténeti Füzetek XVII. köteteként megjelent munka az 1944–1949 közötti időszak megújuló kutatásainak egyik figyelemre méltó eredménye, az újabb levéltári forrásokat jól kihasználó produktuma.

A jelzett korszak kutatása a rendszerváltás előtt a hatvanas évektől került a történészek és közírók figyelmének középpontjába. A vizsgálódások nem voltak tét nélküliek, hiszen a népi demokrácia története körüli viták s történészi szövegek számos politikai áthallást tettek lehetővé. Az ebben az időben született történészi narratívák „fő sodrát” azok a művek jelentették, amelyek a korszakot önálló történeti periódusnak tekintették ugyan, de úgy láttatták az olvasóval, hogy a politikai küzdelmek „szükségyszerű” eredménye, a belső társadalomfejlődés „törvényszerű mozgása” odavezetett, hogy a kommunisták győzelmével megalapozódott a szocialista társadalom kibontakozásának lehetősége. Ezek az írások valóban gyakran „kétfunkciósak” voltak: egyfelől igyekeztek a magyar történelem „nehéz esztendeit”, az úgynevezett Rákosi-korszakot (diktatórikus nyerskommunizmust) elkülöníteni, és hibás iránynak mutatni, másfelől arra törekedtek (akarva vagy akaratlanul), hogy a „szükségyszerű” mozzanat kihangsúlyozásával legitimizálják a kialakult Kádár-rendszert (bürokratikus nyerskommunizmust), valamiféle historizált kontinuitás látszatát keltsék az ábrázolt „közelmúlt” és a korabeli jelen között. E domináns áramlaton belül természetesen további differenciálódás is láthatni, attól függően, hogy az adott kereteken belül a hangsúly hová tolódott: a szükséges reformok historizált előképére avagy a nemzetté válás mozzanatára, vagy csupán a fennálló legitimizálására. Mindezek mellett azonban még két áthallási lehetőség is volt. Az egyik – szimbolikusan – az 1956-os törekvések „visszavételére” törekedett: a népi demokrácia korszakának többpártrendszeri előnyeit, a spontán népmozgalmakból formálódó s aztán elsorvasztott intézmények lehetséges pozitívumait sugallta. A spontánnak vélt népmozgalmak pozitív ábrázolása nemegyszer összefonódott a másik áthallási lehetőséggel: a jugoszláv öngazgatási rendszer idealizált modelljének alternatívájával. E két áthallási lehetőség már a rendszer ellenzékének történelmi háttérét adta, s bizonyos értelemben kérdéssé tette a kádári rendszer legitimizálását.

A rendszerváltást követően – törlendő a kulturális emlékezetből az előző rendszer legitimizációját támogató műveket – két fő irányban alakult át a korszakról szóló narratívák politikai áthallása. Az egyik szerint a korszak egy átfogó folyamatba illeszkedik, amelyet szovjetizálás néven szoktak emlegetni, s amelyet így egészében a „sötét múlt” fátylával lehet borítani. A másik fontosabb irány differenciálni igyekszik, s az 1945–1947-es időszakot a mai polgári de-

mokrácia historizált előképévé formálja, és az 1947-es „fordulat” utáni éveket mint a kommunista diktatúra kialakulásának időszakát tárja elénk.

A fentebbiekből adódó szakmai és politikai áthallási csapdákat Palasik Mária jó érzékkel próbálja kikerülni, amikor a korszak eseményeinek leírását a jogállamiság általa kiválasztott keretei közé illeszti. Ez utóbbit akként definiálja, hogy „a jogállam olyan eszmény, amely önmagában nem létezik, elválaszthatatlanul kötődik térhez, időhöz és konkrét társadalmi-politikai helyzethez” (13. o.). Bár a „konkrét eszmény” kérdése megérne egy elméleti tisztázást, de véleményem szerint a szerző a jogállamiságról szóló rivalizáló elképzelések közül joggal választotta azt a változatot, amely egy történelmi feldolgozás számára használható. A jogállam mint eszmény elég tág keretet biztosít Palasik Mária számára, hogy az általa feltárt nagy mennyiségű forrásanyagra támaszkodó, a korszak eseményeit ennek alapján rekonstruáló leírása megfelelő szerkezeti összefüggésbe legyen illeszthető. Ugyanakkor megfelelő korlátokat is körvonalaz, hogy ne kelljen a korszak összes problémájával foglalkoznia, hiszen nem a korszak teljes leírását vállalta magára.

A könyv szerzője utal ugyan arra, hogy a jogelméleti szakemberek munkáit a jogállamiság kritériumait illetően a „közmegegyezés hiánya” jellemzi, ugyanakkor *joggal* emel ki három jellemzőt: a jogbiztonságot (kiszámíthatóságot), a hatalmi ágak elválasztását (ahol a hangsúly a hatalommegosztáson van) és az alapjogok (köztük a szabadsághoz, egyenlőséghez és a tulajdonhoz való jog) biztosítását, illetve az ezeket érintő területeken az állam önkorlátozásának hangsúlyozását. E kritériumok megfogalmazásával megteremtődik az a mérce, amelyhez viszonyítva eldönthető, hogy a korszak konkrét történelmi eseményei mennyiben szolgálták a jogállamiság működését, illetve mennyiben sértették azt. S ez az a pont, ahol a történész szerző visszanyeri szerzői szuverenitását, s lehetőséget biztosít magának, hogy eldöntse: mely események összessége az, amely már a jogállamiság hiányát eredményezi. Az olvasó számára már a könyv bevezetőjében nyilvánvalóvá válik a vizsgálódás végeredménye, mikor azt olvashatja, hogy „az 1944–1947 közötti koalíciós korszak évei azok, amikor egyértelműen megállapíthatjuk, hogy megvolt a jogállam megteremtésének lehetősége” (13. o.), s ezzel mintegy összekapcsolja saját álláspontját a történész szakma azon áramlatával, amely 1947-től látja meghíusulni Magyarországon a polgári kibontakozás reményeit. Bár ez ügyben Palasik Mária sajátos helyzetbe kerül, mivel az 1947 dereka utáni időszakra vonatkozóan is állítja, hogy „jogállamiságról tovább semmilyen vonatkozásban nem beszélhetünk” (255. o.), majd az 1949-től induló korszakkal kapcsolatban is azt írja, hogy „semmilyen összefüggésben nem beszélhetünk tovább jogállamiságról.” (321. o.)

Úgy tűnik, hogy ezen bizonytalanság mögött egy megoldatlan elméleti probléma rejtőzik. A szerző ugyanis megkerüli azt a kérdést, hogy az 1944–1949 közötti időszak miként is fogható fel: egy forradalmi folyamatnak vagy más politikai változásnak. Ugyanis ha igaza van Szigeti Péter és Takács Péter a szerző által is felhasznált kötetének, amely szerint: „a történelemben egyetlen politikai forradalomban sem tételeződött jogállamiságra, joguralomra hivatkozó legitimizáció, ahol pedig ez a legitimizációs elv, ott nem lehet szó forradalomról, hanem csupán a politikai változás valamilyen más típusáról”, illetve „A legalitás antinómia éppen azt jelenti, hogy amíg valaki a régi jogrend legalitásának talaján áll, addig nem újíthat forradalmi módon. [...] Amikor viszont forradalmi innováció esetéről van szó, akkor szükségképpen megszűnik a korábbi legalitás. A proceduális és formális jogszerűség legalitás érvényének felfüggesztése csak a forradalom aktusában tételezhető” (Szigeti Péter–Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Budapest, 1998, Napvilág, 213. o.), akkor a dolog mindenképpen döntést igényel. Mivel nem vagyok jogelméleti szakember, csupán az a kérdés izgat, hogyha az 1944–1949 közötti időszak forradalom, akkor mennyiben kérhető számon rajta jogállamiság, illetve ha nem for-

radalmi időszak, akkor milyen folytonossági sor van az 1945 előtti jogrendszer és az 1945 utáni között. Palasik Mária azzal próbálja áthidalni a nehézséget, hogy az 1944–1949 közötti időszakot két diktatúra közötti átmenetként kezeli, amely átmeneti korszakot a „jogállam megteremtésére tett törekvés” jellemzi, amit a jogalkalmazás során olyan sérülések értek, amelyek „elvezettek ezen törekvés kudarcához” (16. o.). Az olvasó így termékeny bizonytalanságban marad, s érdeklődve lapoz tovább, hogy eldönthesse, volt-e jogállamiság az adott időszakban (s mikortól), vagy csupán törekvések voltak, amelyek nem vezettek sikerre.

A könyv első s terjedelmileg is legnagyobb fejezete az Ideiglenes Nemzetgyűlés időszakáról (1944. december–1945. november) szól. Az újabb levéltári források alapján a szerző egyértelműen bizonyítja, hogy a „nemzetgyűlés tisztikaráról, a kormányprogramként kibocsátott nyilatkozat szövegéről, sőt még arról is, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülészsaka ne tartson tovább két napnál, Moszkvában döntöttek 1944. december elején” (22. o.), vagyis hogy az új törvényhozó szerv és az általa megvalósított kormány legalitásának forrása Moszkva volt. A szerző részletesen leírja, miként jöttek létre azok az ideiglenes intézmények – az Ideiglenes Nemzetgyűlés, az Ideiglenes Nemzeti Kormány, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége, a Politikai Bizottság („kis nemzetgyűlés”) és a Nemzeti Főtanács –, amelyek hivatottak voltak arra, hogy előkészítsék és megalapozzák egy új magyarországi demokratikus rend kibontakozásának lehetőségét. Levéltári kutatásainak eredményeit is felhasználva árnyaltan mutatja be a nemzetgyűlést előkészítő tárgyalásokat – idézve Gerő Gyulát, aki 1945 januárjában még tíz-tizenöt évet számított, hogy a kommunisták hegemoniához jussanak Magyarországon, illetve Sztálin rugalmasságra intő szavait a kommunistákhoz –, az Ideiglenes Nemzetgyűlés szervezeti rendjét, működését, érdemül tudva be, hogy előkészítette a népszuverenitás elvén és a szabad választáson alapuló parlament általi kormányzást. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány működését leírva a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ezt a kormányt kétszer is felhatalmazta az Ideiglenes Nemzetgyűlés az „ügyek vitelére”, ami a kormányrendeletek révén történő kormányzást jelentette – amelynek ha voltak is korlátai (Politikai Bizottság, Közigazgatási Bíróság, közbiztonsági kérdésekben nem lehetett rendeletet hozni), és az Ideiglenes Nemzetgyűlés számos rendeletet utólag törvényerőre is emelt, és ez olyan lépés volt, amelynek következtében a „felhatalmazásnak egészen 1949-ig kulcsszerepe lett a magyar közgazdaságban” (37. o.). (Sajnos a könyv szerzője ennek részletes kifejtésével, a következmények számbavételével adós marad.) A háromszázhatvanhét meghozott rendeletből a legfontosabbak, amelyek törvénnyé váltak: a Németország elleni hadüzenet (IV. tc.), a fegyverszüneti egyezmény (V. tc.), a nagybirtokrendszer megszüntetése (VI. tc.) és a népbírászkodás (VII. tc.) – mindezek közül a könyv tárgyának megfelelően a népbírászkodás kérdése kerül részletes tárgyalásra.

A szerző differenciált képet fest a népbíróság kialakulásáról, szervezeti felépítéséről, a népbíróságok által kiszabható büntetések mértékéről és az 1945. évi VII. tc. meghozatala körüli vitákról. A magyar népbíróság működéséről szólva állítja, hogy azt egyszerre motiválta a történelmi igazságosság érvényre juttatása és az egyének egyedi bosszújának elkerülése, de az ítéletek során nemcsak azokat marasztalták el, akik bizonyítottan háborús és népellenes bűnöket követtek el, hanem olyanokat is, akiknek az esetében a bizonyítottság nem teljesen sikerült, de bíróság elé állításuk és elítélésük politikai elvárás volt. Ennek alapján fogalmazza meg a szerző: „Azzal azonban, hogy a bírászkodást a kormányrendeletekkel kiemelték a rendes bíróság szervezetéből és a politikai pártok delegálták a népbírókat, lehetővé tették, hogy maga az ítélezés pártpolitikai csatározások színhelyévé váljon, és maguk a népbíróságok pedig a 20. századi jogsértések számát gyarapítsák.” (45. o.) Igazat kell adnunk ez ügyben a szerzőnek, de kérdéses, hogy az adott történelmi helyzetben volt-e alternatíva, amellyel a

„történelmi igazságtételt” jog- és szakszerűen, a politikai megítéltetésektől nagymértékben független intézményre lehetett volna bízni.

A fejezet további részeiben Palasik Mária, miután említi ugyan a Közigazgatási Bíróság intézményét, amelynek tevékenysége még feltáratlan, számba veszi a hatalommegosztás magyarhoni sajátosságait és a kialakuló többpártrendszer jellemzőit. Az utóbbit illetően kiemeli azt a folyamatot, amelynek eredményeként a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban koalíciót alkotó pártok száma ötről négyre csökkent, illetve amelynek másik eredménye, hogy olyan korlátozott többpártrendszer jött létre, amely rendszerből nem csupán a fasiszta és szélsőjobboldali pártok szorultak ki, hanem a konzervatív nacionalista törekvések esetleges politikai képviseletei is. Ezt követően szó esik az emberi jogokat sértő rendelkezések felszámolásáról és a demokratikus választójog kimunkálásának folyamatáról.

Önálló és a szerző saját forrásfeltáró munkájának eredményét jól reprezentáló rész foglalkozik az új államszervezet s ezen belül is a rendőrség létrehozásával. Az utóbbit illetően lépésről lépésre igyekszik nyomon követni a budapesti és az országos rendőrség megszerveződését, a politikai rendőrség kialakítását s e folyamatban a kommunisták pozíciószerző magatartásának durvulását, valamint a szovjet állambiztonsági szervek jelenlétét. Az adatok alapján nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy a rendőrség tulajdonképpen a kommunisták fegyveres erejévé vált, s ez kezdettől fogva gerjesztette a koalíción belüli feszültségeket. Hiába sikerült a kisgazdáknak és a szociáldemokratáknak elérniük, hogy a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának helyettes vezetőit saját soraikból nevezzék ki, Péter Gábor sikerrel szigetelte el őket a szervezeten belül; hiába tették szóvá pártközi értekezleteken a rendőrség pártrendőrséggé váló tevékenységét; hiába próbált többször is Valentiny Ágoston (igazságügyi miniszter) a helyzet megváltoztatása érdekében lépéseket tenni, rendezetveit meghíúsultak. Így 1944–1945-től a koalíciós kormányon belül, a Belügyminisztérium keretében a Magyar Kommunista Párt megszervezhette saját fegyveres erejét, ami az adott történelmi szituációban döntően befolyásolta a jövő alakulását.

Az államszervezet új típusú szervei közül a szerző az igazolóbizottságok ellentmondásos működését és az internálótáboroknak a demokratikus jogállamiság keretébe nemigen illeszthető tevékenységét mutatja be, s az utóbbi esetben azt is felvázolja, hogy miként tágult ki az internálhatóak köre. Ugyanis kezdetben bírósági ítélet nélkül internálni lehetett a fasiszta és nyilas „elemeket” (akiket nem lehetett népbíróság elé állítani), majd azokat, akiket reakciónak tartottak (1944–1945 fordulóján a koalíciós pártok egyetértettek abban, hogy reakciónak az, aki az 1939 előtti konzervatív rendszer restaurálását kívánja), s végül azt is, akiről állítható, hogy „általában az ország demokratikus szellemében való újjáépítését gátolni igyekszik” (76. o.). Ezáltal az aktuális politikai viszonyok alakulásától s a jelzett kategóriák értelmezésétől függött, ki kerül a preventív intézkedések hatókörébe.

A szerző két olyan jogsértést is részletesen bemutat, amelyek a jövőre nézve is figyelmeztető erejűek voltak. Az egyik a Demény-ügy, ahol szinte minden lehetséges jogsértés megtörtént, a másik pedig a gyömrői gyilkosságok ügye, ahol a kommunisták a nyilvánosság kizárására törekedve igyekeztek megakadályozni a bűnösök felelősségre vonását. „Az utókor számára pedig – teszi hozzá a könyv szerzője – bebizonyosodott, hogy nincs az a pártérdek, amely az elkövetett bűntettek alól felmentést ad.” (93. o.)

A könyv második, az előbbinél jóval szerényebb terjedelmű része, a törvényhozás demokratizáló jogalkotását követi nyomon az 1946–1949 közötti időszakban. Az 1945 novemberében lezajlott országos választások eredményeinek számbavételét és az újonnan alakult nemzetgyűlés szervezetének áttekintését követően Palasik Mária a legfontosabb kérdésekre koncentrálna: a Magyar Köztársaság megteremtését megelőző vitákra és az 1946. évi I. tc. részletekbe menő

ismertetésére, valamint a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény körüli küzdelmekre. Itt nagyon fontos mozzanatokra is fény derül: az egyik, hogy a koalícion belüli baloldal nyomására a törvénybe nem került bele a magántulajdon védelme, s a másik, hogy nem sikerült a köztársaság alapintézményeit definiálni, és ezáltal tág lehetőséget kapott az ezek elleni lázítás és izgatás megítélése. S talán az sem mellékes, hogy Sulyok Dezső határozott állásfoglalása ez ügyben kényelmetlenné vált a kiscgazda centrumnak, s mikor a megalakult Baloldali Blokk követelésének köszönhetően több kiscgazdát is ki kellett zárni a kiscgazdapártból, a kiscgazdák centruma önként úgy döntött, hogy az intranzigens képviselőktől is „megszabadul”. A könyv ezen fejezetét az emberi alapjogok védelméről szóló törvény előkészítésének vitája és a „hiánypótló” törvények felsorolása zárja.

Külön fejezet szól arról, hogy a parlamenten kívüli eszközök milyen szerepet játszottak az 1945–1946-ban folyó politikai csatározásokban. Ezek közül elsőként a szovjet beavatkozásról esik szó. Megtudjuk, hogy ugyan 1945–1946-ban szovjet részről „Határozottan körvonalazandó, a jövőt érintő stratégiáról [...] nincs tudomásunk, valószínű, hogy nem is volt” (137. o.), mégis a birodalmi politizálás jegyében a szovjetek mind az 1945-ös választásokba, mind az ezt követő koalíciós kormány létrehozásába egyaránt beleszóltak, támogatván a hazai kommunista párt törekvéseit. A választásokat követő új helyzetben a kommunisták célja a kialakult erőviszonyok korrekciója lett, s ezt a „tömegharc” eszközeivel próbálták elérni. A szerző részletesen ismerteti, hogy miként alakult ki a kommunisták új taktikája, s milyen következményekkel jártak a kommunisták által szervezett népmozgalmak, amelyek némely esetben népféltettké váltak, s miután ez utóbbiakat sem igazságügyi, sem rendőri vizsgálat nem követte, sértették a köztársaság intézményeit és a demokratikus szabadságjogokat. A kunmadarasi és a miskolci megmozdulások antiszemita jellegük ellenére is megtorlatlanul maradtak.

Az új helyzetben a kiscgazdák szervezeti életük megerősítése mellett határozottabban léptek fel az arányosítás és az önkormányzati választások ügyében, s bár részsikereket értek el, lényegében nem tudták megvalósítani a kiscgazda centrum elképzeléseit. A kommunista vezetés ekkor új elemet vont be taktikájába: az állítólagos földalatti fasiszta szervezkedéseket megpróbálták összefüggésbe hozni a helyi, illetve a központi kiscgazda szervezetekkel, s ezt a politikai agitációban felhasználni, mivel úgy látták, hogy ha nem is a kiscgazda felső vezetés tudtával zajlottak ezek a szervezkedések, de – miként Révai fogalmazott – „mindenesetre ezek kifejlődését annak lehet köszönni, hogy a kiscgazdapárt jobbra menő politikája megfelelő talajt, hangulatot teremtett a kiscgazdapárton belüli ilyen szervezkedések számára” (154. o.). Ez a hozzáállás már a lehetséges koncepciós perek politikai megalapozását jelentette, amit jól mutattak a szovjet megszálló csapatok elleni merényletek kapcsán (Páter Kis Szaléz-ügy, Teréz körüti lövöldözés) lefolytatott eljárások is.

A könyv negyedik (s másik nagy terjedelmű) fejezete az 1946–1947-ben végbement, a koalícion belüli kommunista hatalom kisajátítási eseményeit mutatja be, középpontjában a Magyar Közösség-üggyel s annak következményeivel. Talán az ebből következő szerkezeti és tárgyi megfontolás eredménye, hogy az 1946 júliusa és decembere közötti időszak vázlatos leírása inkább csak felvezetésül szolgál, jelezvén, hogy a koalícion belüli küzdelemben – bár a kommunisták minden téren igyekeztek magukhoz ragadni a kezdeményezést, annak minden politikai előnyével – egyik fél sem tudott a hatalmi torzalkodásban döntő előnyhöz jutni. (A korabeli közvélemény-kutatási eredmények jelezték, hogy a koalíciós kormányzás népszerűsége a politikai konfliktusok következtében jelentősen visszaesett, míg 1946 márciusában a megkérdezettek 64 százaléka tartotta fontosnak a koalíció fenntartását, addig decemberben már csak 33 százaléka.) Talán itt lett volna a helye annak, hogy a könyv szerzője részletesebben kifejtsse, hogy a pártközi tárgyalások intézménye – ahol minden jelentős kérdés eldőlt – mint

parlamenten kívüli politikai eszköz mennyiben és hogyan korlátozta a parlamenti demokrácia mozgásterét, mennyiben alakította át úgy az erőviszonyokat, hogy a szabad választással létrehozott nemzetgyűlés egyre inkább a pártközi tárgyalások döntéseinek végrehajtójává változhatott.

Palasik Mária a Magyar Közösség-ügy kapcsán ír arról, hogy a szerveződés – amely sem megfelelő pénzügyi forrással, sem fegyverrel, sem külföldi támogatással nem rendelkezett – létrejötte sértette mind a fegyverszüneti megállapodást, mind az 1946. évi I. törvénycikket, aminek alapján jogszerű eljárást lehetett volna kezdeményezni ellene. Palasik Mária azonban azt mutatja be, hogy milyen jogsértések történtek a szervezkedés felszámolása során, illetve hogyan sikerült a kommunistáknak „kiterjeszteniük” a kiszagdzák jobboldalának, majd centrumának vezetőire a politikai felelősségen túl a „büntetőjogi” felelősséget. A szerző szinte napról napra követi nyomon a felderítés és a letartóztatás folyamatát, azt, hogy miként került a nyilvánosság elé az ügy – amelyet kezdetben Révai még gyermekes naivitásról árulkodó tervezetésnek minősített –, s miként formálódott a kommunista vezetés koncepciója a helyzet politikai kiaknázására. A kihallgatásokkal kapcsolatos jegyzőkönyvek alapján az is kiderül, hogy – az 1946. évi VII. tc. pontatlanságait is kihasználva – miként keletkeztek a valós tényeket önkényesen és hamisan értelmező vádiratok, s hogy az akkor született vallomások egy részét csak kínzásokkal sikerült kicsikarni a kihallgatott személytől. A Magyar Közösség felszámolásával kialakuló helyzet kulcseleme kétségtelenül a Kovács Béla elleni kommunista felépítés volt, mert itt egyértelművé vált, hogy a parlament, amely ugyan felemásan viselkedett ez ügyben, hiába tagadta meg a megvádolt képviselő mentelmi jogának felfüggesztését, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság – feltehetően Rákosi kérésére – közbeavatkozott, s letartóztatta Kovács Bélát szovjetellenes kémkedés és fegyveres összeesküvés szervezésének vádjával. „A szovjet beavatkozás – írja a szerző a közismert tényeknek megfelelően – egyértelműen sértette a II. világháború utáni korlátozott magyar szuverenitást, s egy a kommunista hatalomátvételhez vezető lavinát indított el.” (224. o.) Ez utóbbit támaszthatják alá a kiszagdzapárt felbomlását szolgáló perek, s az, hogy bár 1947. március 11-én a koalíciós pártok között megegyezés jött létre, a kommunisták – a nemzetközi helyzet átalakulásának és a kelet-közép-európai viszonyok megváltoztatásának következményeivel is számot vetve – Nagy Ferenc miniszterelnököt is lemondatták, és emigrációba kényszerítették.

A szerző nem csupán azt állítja, hogy „a politikai helyzetet csak az emberi és állampolgári jogok sorozatos megsértésével tudta az MKP a maga javára fordítani” (247. o.), hanem azt is, hogy a Nagy Ferenc elleni puccs a legsúlyosabb sérelem volt, amely 1945 után érte a magyar jogállamiságot. Hiába volt a nyugati nagyhatalmak – igaz, erőlen – tiltakozása, a demokrácia alapvető szabályait felrúgó kommunisták elérték, hogy a kiszagdzák centrumának felszámolásával a Független Kiszagdzapárt széttessen, s ami megmaradt belőle, az engedelmes eszközzé váljék.

Ekkor „az az abszurd helyzet állt elő, hogy bár jogállamiságról tovább semmilyen vonatkozásban nem beszélhetünk a magyar politikai helyzettel kapcsolatban, a jogállam addig megteremtett intézményeire formailag még az elkövetkezendő két évben szükség volt, Rákosiék jogszerűnek kívánták feltüntetni az MKP, illetve az MDP hatalomkiszajájtását” (265. o.), azaz de facto a kommunista irányítás érvényesült, míg de jure a kormányzás koalíciós alapon működött. Lényegében az e szituációt jellemző eseményeket írja le Palasik Mária könyvének ötödik fejezetében, amely az 1947–1949 közötti időszakot öleli fel. Részletes képet kapunk az 1947. évi XXII. törvénycikkről, amely újraszabályozta a választójogot, s ezzel a demokratikus lehetőségeket tovább korlátozta. Az 1947-es választások esetében nemcsak a már közismert „kék cédulás” szavazással történő visszaélésekről ír a szerző, hanem arról is, hogy

– kommunista kezdeményezésre – adminisztratív eszközöket is igénybe vettek, hogy a választópolgárok egyes csoportjait megakadályozzák szavazataik leadásában. A fennmaradó koalíció megszerezte a választási győzelmet a megosztott ellenzékkel szemben. A szerző részletesen leírja, hogyan sikerült Sulyok Dezsőt és pártját ellehetetleníteni, Pfeiffer Zoltánt és pártját kizárni a politizálás teréről (mindkét vezetőnek emigrálnia kellett), illetve Peyer Károlyt és csoportját száműzni a politika porondjáról. Az utóbbi már része volt a szociáldemokrata párt „megtisztításának”, amelynek során mintegy negyven vezetőt mondattak le, s a két munkáspárt „egyesülésének”, vagyis a Magyar Dolgozók Pártja (Kominform által is szorgalmazott) létrehozásának. Részletes képet kapunk arról is, hogy miként sikerült lemondásra kényszeríteni a köztársasági elnököt, s helyére ültetni az MDP jelöltjét, Szakasits Árpádot. Ez az időszak egyúttal az állandósuló politikai perek időszaka volt, amelyek közül az iskolák államosítása körüli harc részeként a pócspetri ügy és Mindszenty letartóztatása és pere emelkedett ki, s kap részletező figyelmet a könyvben.

Sajátos és igen tanulságos a fejezet azon része, amelyben a bemutatott esetek során a hatóságok az 1946. évi VII. tc. 2., 3., 4. és 7. §-át alkalmazva jártak el. Palasik élményszerűvé és átélhetővé tette a korszak nagypolitikában meg nem jelenő és a téma szempontjából fontos, jelértékű viszonyait, az „életvilág” speciális kapcsolati pontjait. Arra a következtetésre jut, hogy Rákosiék megfélemlítő taktikájuk részeként „nyomást gyakoroltak az emberekre, megtanítva, hol, miről, mit szabad gondolni, és hogyan lehet véleményt nyilvánítani” (304. o.).

A könyv utolsó fejezete az 1949-ben elfogadott alkotmányt veszi szemügyre, részletesen ismerteti és áttekinti az igazságszolgáltatás átalakítását. Létrejött a totális államhatalom, ahol jogállamiságról már semmilyen összefüggésben nem beszélhetünk.

Összegzésképpen joggal mondható, hogy Palasik Mária műve jól megírt, világos és áttekinthető szerkezetű, izgalmas olvasmány. A szerző erénye a főként saját kutatási eredményként nyert forrásanyagok megfelelő hasznosítása, az erre építő eseményrekonstrukciók pontos kivitelezése. Az olvasó a mű alapján az eddigiéknél differenciáltabb képet kaphat az 1945–1949 közötti történelekről, és érthetőbbé válik számára a nyilvánosság elé nem kerülő politikai küzdelem és annak következményei. S végül joggal oszthatjuk a szerző reményét, amelyet az utószóban fogalmaz meg, miszerint: „Talán a 21. század elején születő új nemzedéknek sikerül majd még mélyebbre jutnia a kor feltárásában”, de ugyanilyen joggal lehetünk szkeptikusak is, mikor ehhez hozzáteszi: „Talán megtehetik ezt politikai felhangok nélkül, s a történelmi tény valóban „csak” történelmi tény marad.” (325. o.)

Palasik Mária műve azért is fontos, mert elolvasása után számos kérdést ébreszt az olvasójában, s gondolkodásra készteti. A felmerülő kérdések közül csak kettőt említek. Az egyik, a jogállamiság összefüggésében felmerülő kérdés, hogy lehetséges-e citoyen (polgári) demokrácia burzsoá (tőkés) nélkül. A történelmi tapasztalat tanúbizonysága szerint úgy tűnik, hogy a modern kori demokrácia kialakulása és működése számára szükséges előfeltétel a burzsoá létezése, bár nem elégséges feltétel is egyben (lásd fasizmus). Az 1944–1949 közötti időszakban a koalíciós pártok gyakorlati-politikai magatartása azt jelzi, hogy ők nem kívánták a tőkés gazdasági rendszert restaurálni, nem kívánták a burzsoát „megteremteni” – talán ezért is jogos a kor gazdaságpolitikájával foglalkozó Pető Iván terminológiája, aki antikapitalistának nevezte a kor politikai törekvéseit –, s a polgári számmal is rendelkező kisgazdáknak sem volt szívügyük (sem tervük) a tőkés gazdálkodási rendszer újjáélesztése. A kisgazda centrum paraszti árutermelésben, piaci értékesítésben gondolkodott, s – mint Nagy Ferenc korabeli beszédei bizonyítják – ezért kiállt ugyan a magántulajdon mellett, de elítélte az „önző” nagytőkét, a „parazita” kereskedőtökét. Vagyis a kor meghatározó politikai szereplői egy olyan polgári (citoyen) demokrácia megteremtésében gondolkodtak, amelyben nincs burzsoá (vagy ha

akad is, csak a paraszt-munkás-értelmiségi hatalomgyakorlás szolgálója lehet), azaz nincs meg a jogállamiságot is biztosító szükséges feltétel, a politikai hatalomgyakorlás kemény tőkés korlátja. Úgy gondolták, hogy az árutermelő paraszt, a munkás és az értelmiségi réteg politikai szerepvállalásából kibontakozhat és stabilizálódhat egy citoyen demokrácia.

S a másik kérdés: a történelem ezen (vagy bármelyik) szakasza megérthető-e a kor szereplőinek történelmi illúziói nélkül? Úgy tűnik, hogy az a demokrácia, amelyet 1944–1949 között a különböző pártok a burzsoázia nélkül gondoltak el, számos illúzió egybefonódásából eredeztethető. A források közül csak felsorolásszerűen említek néhányat: az előző történelmi korban a polgári viszonyokat is átható úriság elleni mély ellenszenv (amit a reformkonzervatív gondolkodók is osztottak, lásd Szekfű Gyula stb.), a keresztény középosztályra is hatást gyakorló, a népiek által reprezentált eklektikus eszmeegyüttes (forrásvidékén Szabó Dezső „magyar demokrácia”-jával) – amit a kommunista mozgalom népfrempolitikája kisajátított és átalakított a saját céljainak megfelelően, hogy aztán még 1949-ben se tudjon megszabadulni saját „népi” frazeológiájától –, a szocialisztikus gondolatok korabeli dominanciája (a polgári radikálisok „humanista szocializmusától” Lukács György reményéig, hogy nem kell a szovjet mintát lemásolni, vagy az evangéliumi szocializmus pártprogramként való megjelenéséig terjedő eszmevilág), s a hit abban, hogy a háború után egy társadalmilag „igazságosabb” világ építhető fel. A felsorolás nem teljes, s az említettek esetében is ki kellene bontani a kulturális emlékezet sajátos kontinuitásának következményeit, az „életvilágot” átható összefüggéseit.